

vanın Mir Həsən adlı övladı da "Mir" təxəllüsü ilə şeirlər yazıb.

Könül dünyası

"Xüsusən Qarabağ şairləri nəhəng qartallar kimi Şuşa dağlarının poetik zirvəsində məskən salaraq, öz fəvqərlərindən poeziyaya ton vermişlər. Xurşidbanu Natəvan da bu şairlərdəndir". Bu fikirləri görkəmli ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərli deyib.

Həqiqətən də, Tanrı tərəfindən fitri istedad kimi bəxş edilən şairliyi Natəvanın əsl könül həmdəmi idi. Sevincini də, kədərinə də ürəyindən süzülərək aq kağızda inci kimi düzülmiş misralara çevrilən şeirləri ifadə edirdi.

Şeir yazmağa 1850-ci illərdən başlayan şair ilk illərdə əsərlərini "Xurşid" imzası ilə yazmış, 1870-ci ildən etibarən isə "Natəvan" təxəllüsünü götürmüşdü. Elə bu imzalarından da aydın göründüyü kimi, şeirlərini "Xurşid" kimi parlaq Günəş ruhu ilə yazmağa başlayan Xan qızı, əfsus ki fələyin dözülməz zülmünə tuş gəldikdən sonra şairliyini "Natəvan" kimi "kəməksiz", "zəif", "xəstə" əhvala davam etdirmişdi...

*Rəqibim görməsin bir nəşə, ya rəb, camii-ışrətdən
Ki, məndən bəsəbə ol şuxi mastı sərkiran eylər.
Deyirlər: dərdi-eşqin adam öldürməz, - dürişdür bu
Və lakin əmr elər, mən kimi zarü Natəvan eylər.*

1872-ci ildə "Məclisi-üns" (dostluq, ülfət məclisi) adlı ədəbi məclisə qoşulan Natəvan bu məclisin bütün xərclərini də öz üzərinə götürür. Elə şairin yaradıcılığının ən qaynar dövrü də məhz bu məclislə bağlı olduğu dövrə təsadüf edir. Natəvanın xüsusilə qəzəl janrında yazdığı misilsiz əsərlər hələ öz dövründə dillərə dastan olur. İlhamla qələmə aldığı "Eylər", "Götürü", "Mən idim", "Sən idim", "Bənzətdim" və sair rədifli qəzəlləri Azərbaycan şairləri arasında böyük şöhrət tapır, əsərlərinə nəzirlər, təxmislər yazılır.

Yanar canım, oğul, daim sənin nari-fərağında

Oğlu 17 yaşlı Mir Abbasın vəfatından dərin sarsılan və bir daha özüne gələ bilməyən yaralı ananın çarəsiz ürək çırpıntılı şeirlərinə hopur. Xurşidbanu Natəvanın ağır-acı içərisində qələmə aldığı bu güssəli şeirlərdən bala dağı ilə qovrulmuş matəm libaslı bir ananın hönkürtüsü eşidilir...

*Yanar canım, oğul, daim sənin nari-fərağında,
Neçə pərvanələr hər dəm yanar səmin ayağında.
Sənin hicrin odu, Abbas, dəxi çıxmaz ki, camımdan,
Səməndər tək yanar daim anan nari-fərağında.*

həmin cəmiyyətlərdə böyük maraq oyadır. Lakin hər nə qədər Tiflis mühitə, bu şəhərin təbiəti Natəvana xoş gəlsə də, o, burada qəriblik çəkir, Şuşa üçün çox darıxır.

Xasay xanla izdivacından 1855-ci ildə Xurşidbanunun oğlu Mehdiqulu, 1856-cı ildə qızı Fatmabikə (Xanbikə) dünyaya gəlib. Natəvanın özü kimi övladları da şairliyə könül verib. "Vəfa" təxəllüslü oğlu Mehdiqulu fars dilində qəzəllər, qızı Xanbikə isə əsasən Azərbaycan dilində qəzəl və rübai janrında şeirlər yazıb.

Həyat yoldaşı Usmiyəvlə birlikdə Natəvan bir sıra vilayət və şəhərlərə - Vladıqafqaza, Dağıstana, Şirvana, Bakıya, Gəncəyə və Naxçıvana səfər edib, bu yerlərdə yüksəkrütbəli dövlət qulluqçuları, yazıçı, alim və səyyahlarla görüşüb.

1858-ci ildə Xan qızı Bakıda şəhər hakimi Piquliyevskinin evində qonaq qalarkən məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma ilə görüşüb tanış olur. Bu, hələ də dillərə dastandır. Həmin vaxt Düma ilə şahmat oynayan Natəvan rəqibini məharətlə mat edir, iti ağı ilə avropalı yazıçını heyran qoyur.

Düma bu görüşü 1859-cu ildə Parisdə çapdan çıxan üç cildən ibarət "Qafqaz səyahəti" əsərində də təsvir edir. Müəllif kitabda Natəvanın ailəsini dərin hörmət hissi ilə yad edir, Xan qızının xeyriyyəçilik məqsədilə Bakıdan Şıxlar kəndinə dəş yol çəkdiyi haqqında məlumat verir.

Kasıbların hamisi

Tarixi mənbələrdə də yer aldığı kimi, Xan qızı həm də xeyriyyəçiliyi ilə tanınırdı. O, hər zaman kasıb ailələrin qayğısına qalardı. Hətta hansı kasıb ailəyə baş çəkmişsə, durub gedəndə mülk oturduğu döşəyin altına pul qoymış...

Xurşidbanu Natəvanın oğlu Mehdiqulu xana qırx gün qırx gecə toy çaldırması və toy ərəfəsində Qarabağın bütün kasıb kəndlilərinə yemək paylayıb, plov verməsi, hər dövlətliyə bəxşiş bağışlaması haqqında məlumatlar da var. Bu ehtişamlı toyda xələt yığılmamış, əksinə, Xurşidbanu özü qonaqlara hədiyyələr vermişdi.

Xan qızı Şuşanın abadlığı üçün xeyli işlər görmüşdü. 1872-ci ildə 6 kilometrlik məsafədən su kəməri çəkdirərək şəhər əhalisini illərlə korluq çəkdiyələri içməli su ilə təmin etmişdi. Həmçinin şəhərdə su anbarı, hamam, buxana tikdirmiş və park saldırıb camaatın istifadəsinə vermişdi.

Tədqiqatçıların yazdığına görə, müəyyən səbəblərdən Xasay Usmiyev vətəni Dağıstana döndüyü zaman həyat yoldaşı Xurşidbanunu da özü ilə aparmaq istəyib. Lakin Xan qızı Dağıstanda həmişəlik yaşamağı qəbul etməyib və onlar 1864-cü ildə ayrılıblar.

Natəvan ikinci dəfə 1869-cu ildə rəiyyət içərisindən çıxmış Seyid Hüseyn adlı şuşalı papaqçı ilə ailə qurur. Onların beş övladı dünyaya gəlir. Natə-

Büllur qəsrin şahzadəsi - XAN QIZI NATƏVAN

Xurşidbanu Natəvan...

Şuşanın zərif təccəssümü, Şuşa ilə qoşa andığımız əfsanəvi qadın...

O da Şuşa kimi təkrarolunmaz gözəlliyə, zərəfətə, qürurə, ən ümdəsi məğlubedilməz ruha sahib idi...

O, sıldırımlar üzərində bina olmuş Şuşa adlı büllur qəsrin yeganə şahzadəsi, damarlarında Qarabağın qəhrəman xanı Pənəhəlinin, Gəncənin cəngavər xanı Cavad xanın cəsurluq, igidlik qanını daşıyan əsilzadə Azərbaycan qızı idi...

Könüllərdə lirik şeirləri ilə sevgi taxtı qurmuş incəqəbli sairə özünü "Natəvan", ailəsi "tək inci", xalq isə "Xan qızı" adlandırardı...

El üçün yanan şam

Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xan Cavanşirin qızı, Qarabağ xanlığının son vərəsəsi, Azərbaycan mədəniyyəti tarixində lirik şair kimi şöhrət qazanan Xurşidbanu Natəvan 1832-ci ildə Şuşada anadan olub. Dünyaya gəlişi ilə xan ailəsinə, bütün el-obasını, qarabağlıları sevincə boğan Xurşidbanu hələ uşaqlıq illərindən fitri istedadı ilə seçilir, şeirlər yazır, rəsm və tikmə sənəti ilə məşğul olurdu. Dini biliklərlə yanaşı, dünyəvi təhsil də alan Xurşidbanu ərəb və fars dillərini mükəmməl bilir, Nizami, Füzuli və Nəvai kimi görkəmli klassiklərin əsərlərini mütaliə edir, onların yaradıcılığından bəhrələnirdi. O da təsadüfi deyil ki, xalq şairi Səməd Vurğun Natəvanı Füzuli məktəbinin layiqli davamçısı adlandırb.

1845-ci ildə Mehdiqulu xanın vəfatından sonra onun bütün hüquqları o zaman cəmi 13 yaşlı olan yeganə övladı Xurşidbanuya keçmişdi. Həmin vaxtdan etibarən Xan qızı zərif çiyinlərinə məsuliyyətli bir yük götürmüş, taleyinin erkən dövrlərindən ömrünü Şuşaya, onun abadlaşdırılmasına, şuşalıların güzəranının xoş keçməsinə həsr etmişdi...

Natəvan el-obasını sevir, hər zaman insanlara arxa-dayaq durur, maddi dəstək göstərir. El-obasının sakinləri də onu ürəkdən sevərək hər fürsətdə Xan qızına olan məhəbbətlərini izhar edirdilər...

Deyilənlərə görə, Xurşidbanu Natəvan "Məclisi-üns"ün fəal üzvlərindən biri, "Fəna" təxəllüslü Mirzə Rəhimi döyüdü üçün Şuşanın qəza naçalniki Dubrovskinin çiyindən poqonlarını dartıb sökmüşdü. Başqa bir vaxt isə, vergini ödəyə bilmədiyi üçün rəiyyətini döyən pristavı Xan qızı yaxşıca ozişdirmişdi. Şahidlərin yazdıqlarına görə, bu kimi nümunələr Xan qızının həyatında çox yaranmışdı...

Xurşidbanu bu davranışlarının çar hökumətinə xoş gəlməyəcəyini bilib-bilə hər zaman haqqı tələb edir, vəzifəsindən sui-istifadə edərək azgınlıq edən çar məmurlarını işdən uzaqlaşdırmağa da nail olurdu...

Bəli, heç kim Xan qızının torpağında onun el-obasını, camaatını təhqir edə, alçalda, döyə bilməzdi... Kimliyindən, hansı mənəb sahibi olmasından asılı olmayaraq qarşısında Şuşanın aslanürəkli qızını - Xurşidbanunu görür, onun qəzəbi ilə qarşılaşar, ədalət qılıncının altından keçməli olardı...

Düşmən Xan qızının təmsalında Şuşadan Azərbaycan ruhunu silməyə çalışmışdı

Görünür, elə buna görədir ki, Şuşaya göz dikərək, ona sahib olmağa çalışan mənfur düşmənin də, bu tarixi şəhərimizə yiyələndiyinin eyforiyasına qapıldığı o məşum dövrdə ilk gördüyü tədbir Xan qızı Natəvanın özünü, sözünü, izini daşıyan bütün nəsnelərdən dərhal can qurtarmaq çabası olmuşdu.

Erməni barbarları Xan qızının Şuşaya çəkdiyi bulcağı "kor" qoymuşdular, Ağdamdakı məzarını dağıtmışdılar...

1982-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin iştirakı ilə Xurşidbanu Natəvana Şuşada ucaldılmış büstü düşmən güllələyərək zədələmiş, sonra isə tamahkarlıqla bu mədəniyyət nümunəsini ərilmək, ondan qazanc əldə etmək istəhasına düşmüşdü. Amma bu iyrenc əməllərinə çata bilməmişdilər və Üzeyir bəyin, Bülbülün büstləri ilə yanaşı, Natəvanın da "yaralı" büstü Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən mənfurlardan xilas edilərək, bir gün mütləq Şuşaya qaytarılacağı qətiyyəti ilə Bakıya gətirilmiş və müvəqqəti olaraq İncəsənət Muzeyinin həyatında yerləşdirilmişdi.

Erməni vandalları sadaladığımız bu mürdar əməlləri ilə Xan qızı Natəvanın təmsalında Şuşadan, Qarabağdan Azərbaycan ruhunu silməyə çalışmışdılar...

Amma unutmmuşdular ki, qəhrəman Azərbaycan xalqı heç zaman Şuşasızlıqla, Qarabağda at oynatmaq istəyən düşmənin azgınlığı ilə barışmayacaq...

2020-ci ilin 8 noyabrında Azərbaycanın qəhrəman oğulları hünər sərgiləyərək doğma Şuşanı azadlığa qovuşdurdular. 2021-ci ilin 14 yanvarında isə Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən Üzeyir bəyin, Bülbülün, eləcə də Natəvanın büstlərinin Şuşaya - öz əzəli vətənlərinə qaytarılması qələbəmizin daha bir sarsılmaz rəmzinə çevrildi.

Taleyin keşməkeşlərində

Yaşadığı 65 illik qısa zamanda Xurşidbanu Natəvanın taleyi nə yazıq ki, keşməkeşlərdən uzaq olmamışdı. Atası Mehdiqulu xanın vəfatından sonra rəiyyətli zaman Xurşidbanu çox keçmədən həyatı ilə bağlı daha bir ciddi qərar verməyə məcbur olmuşdu. O, 1850-ci ildə Dağıstan zadəganlarından olan general Xasay xan Usmiyəvlə ailə qurmuşdu. Milliyyətə kumik olan Xasay xan Qafqaz canişini Vorontsov-Daşkovun şəxsi yavəri idi. Tarixçilər belə ehtimal edirlər ki, həmin dövrdə xarici və daxili vəziyyətin ciddi surətdə gərginləşməsi ilə əlaqədar xan ailələri üzərində nəzarət gücləndirilmişdi və Xurşidbanu Usmiyəvlə izdivaca məcbur edilmişdi. Belə bir ehtimal da var ki, Vorontsovun şəxsi yavəri Xasay bəy Tiflisdə onlara mülk iddialarında kömək göstərmiş və bunun müqabilində Xurşidbanuya evlənməyi təklif edib.

1850-ci ilin payızında Şuşada baş tutan toylardan sonra Xasay bəy Xurşidbanunu Dağıstandakı öz kəndinə, oradan isə Tiflisə aparır. Natəvan bu şəhərdə rus, gürcü mədəni cəmiyyətlərə qoşulur, özünün də milli ənənəsi, kübarlara məxsus davranışı və bir neçə dildə sərbəst danışması ilə

*YasəməN MUSAYEVA,
"Azərbaycan"*